Sri Sharada Peetham, Sringeri
MANUSCRIPT PRESERVATION CENTRE

A/C. NO.	NEW	219	OLD	197
FOLIO	055			

TITLE

1. [illegible]
2. [illegible]
3. [illegible]

म। सामान्यनिरुक्तिः

म०टे०

०सा०

श्रीगुरुभ्यो नमः। व्याप्यत्वपक्षतान्निरूप्य प्रसंगसंगत्या हेत्वाभासान्निरूपयितुं शिष्यावधानाय प्रति
जानीते। अथेति॥ व्याप्यत्वपक्षधर्मयोर्निरूपणानंतरमित्यर्थः। हेत्वाभासा इति। आभासीभूता हेतवो दुष्टहेत
व इति यावत् हेतुवदाभासंत इति व्युत्पत्तेः। ननु हेत्वाभासाः दोषविशेषाः। तेचेत्यादिना हेतुविभागा
नुपपत्तेः। निरूपणप्रयोजनं दर्शयति। तत्त्वनिर्णयेति। अबाधितत्वकोटिनिश्चायकहेतौ दुष्टत्वज्ञाने बाधितत्वको
१ टिनिश्चयो भवतीति तत्त्वनिर्णयप्रयोजकत्वमिति भावः॥ स्वार्थवादयोस्तु जल्प_विजयेति। तदिदमुद्भा
वनद्वारा परोक्तहेतौ दुष्टत्वोद्भावनेन तस्य निग्रहादिति भावः। तत्त्वनिर्णयादिलक्षणैककार्यकारित्वमपि प्र
तिः॥ ह्येतत् संभवति यथा स्वीयसन्न्यायप्रयोगे तत्त्वनिर्णयो विजयश्च तथा परकीयहेतौ दुष्टत्वोद्भावनेपि तत्त्व
निर्णयो विजयश्चेति बोध्यं। हेत्वाभासस्वरूपदोषत्वं दुष्टहेतुलक्षणं स्फुटमेवेति दोषं लक्षयति॥ तत्रेति। तत्र
तन्निरूपणे उद्देशे हेत्वाभासत्वं। हेतुदोषत्वमित्यत्रान्वइ विषयत्वं सम्बन्धः। अनुमितीति। अनुमितिप्रति
बंधकयथार्थज्ञानविषयत्वमित्यर्थः॥ भवति च साध्याभाववान् पक्षः। साध्याभावव्याप्यवान् पक्ष इ

एवंच५   तद्दुष्टत्व३

तिज्ञाने अनुमितिप्रतिबंधक इति साध्याभाववत्पक्षरूपबाधस्य साध्याभाववत्पक्षरूपसत्प्रतिपक्षस्य च
हेत्वाभासत्वमितिलक्षणसमन्वयः। पर्वतो नह्यभाववान् नह्यभावव्याप्यवानिति भ्रमादप्यनुमितिप्रतिबं
धात्तद्विषयत्वमादाय सद्धेतावतिव्याप्तिवारणाय यथार्थेति। यथार्थत्वं सर्वांशे भ्रमभिन्नत्वं। तेनांशिकया
थार्थ्यमादाय न तद्दोषत्वादवस्थितं। न च साध्याभाववत्त्व इति साधनादिरूपे व्यभिचारादावव्याप्तिः। तद्यथान
स्यत्वात्स्यादिज्ञानाभावेनान्यथासिद्धतया अनुमिमिप्रतिबंधकत्वादिति वाच्यं। अनुमितिपदस्य साध्यव्या स्य
प्यहेतुमान् पक्षः साध्यवांश्चेति समूहालंबनानुमितिपरत्वादिति भावः। केचित्तु गादुष्टहेतोरेवेदं लक्ष
णं बाधितादावव्याप्तिस्तत्र हेतुत्वं न भावेन प्रतिबंधकत्वादिति वाच्यं। यथाकथंचित्समूहालंबनज्ञा
नचैवं नविषयत्वमादायैव तत्र लक्षणसमन्वयात्। न चैवमनुमितिप्रतिबंधकसमूहालंबनबाधादिभ्रम
विषयत्वमादाय सद्धेतावतिप्रसंग इति वाच्यं। भ्रमभिन्नत्वरूपयथार्थत्वस्य ज्ञानविशेषणत्वेनैव

म०टी० तद्वारणात्। नचतथापिह्रदोवह्निमानित्यनुमितिप्रतिबंधकभ्रमभिंन्नह्रदोवह्न्यभाववान्धूमा सा०नि०टि॥
भाववांश्चेतिसमूहालंबनज्ञानविषयत्वमादायवह्निमान्धूमादित्यादौधूमादावतिव्याप्ति
रितिवाच्यं। अनुमितिपदस्यविशिष्यप्रकृतसाध्यव्याप्यप्रकृतहेतुमान्प्रकृतसाध्यवांश्च
२ प्रकृतपक्षइत्यनुमितिव्यक्तिपरत्वावश्यकत्वात्। तथाचतत्साध्यव्याप्यतद्धेतुमान्तत्साध्यवान्
श्चतत्पक्षइत्यनुमितिव्यक्तिप्रतिबंधकभ्रमभिंन्नज्ञानविषयस्तद्धेतुस्तस्मिन्पक्षेतत्साध्येदुष्टइति
विशिष्यलक्षणस्यपर्यवसंन्नतयानकोपिदोषः। धूमव्याप्यवह्निमान्धूमवांश्चपर्वतइत्यनुमिति
प्रतिबंधकव्यभिचारादिज्ञानविषयस्यधूमस्यपर्वतपक्षेधूमेसाध्येदुष्टत्वाभावादितीयतद्धेतु
पदं। प्रतिबंधकताचग्राह्याभावतद्व्याप्यादिमुद्रयाग्राह्या। तेनतद्रूपानुमितिप्रतिबंधकस
मूहालंबनसिद्धिविषयसत्वेतेनातिप्रसंगइति। प्राहुस्तदसत्। अस्यदुष्टहेतोर्लक्षणत्वेदोषा

अपरस्य दुष्टपदार्थताभावाद् दुष्टपदस्य पारिभाषिकत्वापत्तेः। न च पारिभाषिकत्वमिष्टमेवेति वाच्यं।
तथा सति तद्धेतुत्वं न तत्पक्षे तत्साध्ये दुष्टत्वमिति तस्यैव सम्यक्त्वेन विषयांतविशेषणवैयर्थ्यापत्तेरिति
दिक्॥ नान्वेवं व्यभिचारादिघटकसाध्यादावतिव्याप्तिः। तस्यापि तादृशप्रतिबंधकव्यभिचारादिज्ञानवि
षयतासिद्धेरनुमितिप्रतिबंधकतया साध्यवत्पक्षे चातिव्याप्तिः। न च यादृशविशिष्टविषयकत्वं अनुमिति
प्रतिबंधकतानतिरिक्तवृत्तितादृशविशिष्टत्वं हेत्वाभासत्वं। भवति च साध्याभाववद्विशिष्टपक्षसाध्याभा
ववद्वृत्तित्वविशिष्टसाधनादिविषयकत्वं तत्रेति वाच्यं। यथार्थेत्यस्य वैयर्थ्यप्रसंगात्। भ्रमविषयविशिष्ट
स्याप्रसिद्धत्वाद् यत्र चैर्यथार्थत्वविशेषणं परि[illegible] लक्षणांतरमात्रपदविषयकत्वेनेति॥ लिंगज्ञानस्येय
त्तिलिंगमविवक्षितं। बाधादिज्ञानस्य लिंगाविषयकत्वाद् व्यर्थत्वाच्च। अनुमितिपदं [illegible] साध्यव्याप्यहे
तुमान् पक्षः साध्यवानित्यनुमितिपरं। अन्यथा एकरूपेण व्यभिचारादावव्याप्तेः। तथा च यद्विषयकत्वेन ज्ञा
नस्य धूमव्याप्यवह्निमान् पर्वतो धूमवानित्यनुमितिप्रतिबंधकत्वं। पर्वतत्वरूपेण पक्षतायां धूमवत्त्वे

म० दे०

तरो २

[illegible] नो [illegible] सा०

यासाध्यतायां वह्नित्वरूपेणावच्छिन्नायां सदोषत्वमिति भ्रान्ति। मेकरूपेण [illegible] लक्षणं। अन्यथा साध्यादेरननुगम

न एकं पादानेऽन्यत्रात्याप्त्यापत्तेः। पर्वतो वह्निमान् धूमादित्यादावपि पर्वतादौ कांचनमयत्वाभावादो

दोषत्वापत्तेश्च। तद्ध्यानस्यापि कांचनमयः पर्वतो वह्निमान् धूमादित्यनुमितिप्रतिबंधकत्वात्। नन्विदम तु

पि पक्षसाध्यादावतिव्याप्तं। तस्याप्यवच्छेदककोटिप्रविष्टत्वात्। न च यद्विषयत्वासंबंधेनानुमितिप्रतिबंध

कतावच्छेदकतायाः पर्याप्त्यधिकरणं तत्त्वमर्थ इति वाच्यं। तथा सति साध्याभाववत्पक्षादेरप्यदोषत्वापत्तेः।

३ वह्निसाध्याभाववत्पक्षादिविषयकनिश्चयत्वेन प्रतिबंधकत्वं। विशिष्टस्यानतिरिक्ततया केवलपक्षादिवि

षयकज्ञानादेरपि प्रतिबंधकत्वापत्तेः। अथ यद्विशेष्यकयत्प्रकारकनिश्चयत्वेनानुमितिप्रतिबंधकत्वं तद्वि

भाव शिष्टत्वं दोषत्वं। भवति च पक्षविशेष्यकसाध्याभावप्रकारकनिश्चयत्वेन साधनविशेष्यकसाध्याभाववद्वृत्तित्व

प्रकारकनिश्चयत्वादिना च प्रतिबंधकतेति साध्याभाववत्पक्षः साध्याभाववद्वृत्तिसाधनादिर्दोष इति चे

न्न। पक्षे साध्यप्रतियोगिकत्वेन घटाभावाद्यवगाहिभ्रमस्य साध्याभावत्वेन घटाद्यवगाहिभ्रमस्य चाप्र

तिबंधकत्वापत्तेः। किं त्वभावत्वरूपेण यत्किंचिद्वस्तुनि साध्यप्रकारकः पक्षे चाभावत्वरूपेण यत्किंचिद्वस्तु

२ प्रतिबंधकता हि न पक्षविशेष्यकसाध्याभावप्रकारकनिश्चयत्वेन। प्रमेयवान् इति ज्ञानेपि

[illegible]

प्रकारको यो निश्चयः तत्त्वेन तथात्वं। न चैवमपि साध्याभावः अभाववांश्च पक्ष इति समूहालंबनादपि
प्रतिबंधापत्तिरिति वाच्यं। विलक्षणविषयताकत्वात्तादृशनिश्चयत्वेन प्रतिबंधकत्वादिति॥ अत्राहुः।
यद्विषयकत्वेनेत्यस्य ज्ञानातिरिक्तवृत्तित्वमनावच्छेदकत्वं तत्त्वेनेत्यर्थः। ननु स्वरूपसंबंधविशेषः पक्षसा
ध्यादिविषयकत्वं तु न तथेति नातिव्याप्तिः। साध्याभावविशिष्टपक्षादिविषयकत्वं च तथेति तेषां
दोषत्वं। अथ तथापि ह्रदविशेष्यकत्वावच्छिन्नवह्न्यभाववत्ताविशिष्टवह्न्यभावनिरूपितप्रकारिता
त्वस्येव स्याभावप्रकारकत्वावच्छिन्नह्रदत्वविशिष्टह्रदनिरूपितविशेष्यितात्वस्येव ह्रदो
वह्निमानित्यनुमितिप्रतिबंधकतानतिरिक्तवृत्तितया केवलवह्न्यभाववत्त्वविशिष्टवह्न्यभावे
केवलह्रदत्वविशिष्टह्रदादौ चातिव्याप्तिर्दुर्वारा। न च केवलवह्न्यभावादिर्लक्ष्य एव। तन्मात्रे हेत्वा
भासत्वव्यवहाराभावेन साध्याभाववत्पक्षादेरेव तथात्वात्। तन्मात्रस्य दोषत्वे पर्वतो वह्निमा
न् धूमादित्यादेरपि दुष्टत्वापत्तेः। एतेन चित्संबंधेन दोषवत्तावद्दुष्टत्वं हेति चेन्न। यदि

म॰टे॰सा॰ फलमाह। अत एवेति। इदंच ज्ञानभेदेन विषयताभेदाभ्युपगमपक्ष एव। अन्यथा पुनर्वृक्षमेवेति द्वि
षयतासामान्यं तादृशानुमितिप्रतिबंधकतानतिरिक्तवृत्तित्वस्य विवक्षितत्वात्। वृक्ष[illegible]
भावत्वविशिष्टवह्न्यभावादिविषयतासामान्ये च न तथा। तद्विषयकत्वस्य वह्निर्नास्तीत्याद्युभयत्र
ज्ञानेपि सत्त्वात्। न चैवं विशिष्टस्यानतिरिक्ततया वह्निपक्षादिविषयकज्ञाने प्रमेयवान् प्रमेयमि
४ त्यादिज्ञाने च वह्न्यभावादिविशिष्टह्रदादिविषयकत्वादसंभव इति वाच्यं। यद्विषयकत्वपदस्य याद
शविशिष्टविषयकत्वपरत्वात्। विशिष्टविषयकत्वञ्च विशिष्टनिरूपित[illegible] विषयत्वं। तस्य
विलक्षणस्य वह्न्यभाववान् ह्रद इत्यादिप्रमात्मकज्ञान एव सत्वेन वह्निह्रदादिविषयकज्ञाने अ
भावात्। अत एव सिद्धिविषयीभूतसाध्यवत्पक्षेपि नातिव्याप्तिः। तद्विषयकत्वस्य सिषाधयिषा
कालीनसाध्यनिश्चयेपि सत्वेनातिरिक्तवृत्तित्वात्। तच्चैवं तत्प्रतिबंधकतायां निवेशनाद्वा। या
दृशविशिष्टविषयत्वंच अव्याप्यवृत्तित्वग्रहानास्कंदिताऽगृहीताप्रामाण्यकानाहार्यनिश्चय
निष्ठत्वेन विशेषणीयं। तेन तस्य च्छादौ संशये अव्याप्यवृत्तित्वग्रहास्कंदितनिश्चये गृहीताप्रा

३ यत्र स्थले विशेषसिद्ध्या अनुमितिरेव नोत्पन्ना तत्र सिद्धिविषये साध्यवत्पक्षे अतिव्याप्तिरिसत्वा

माण्यकनिश्चये च सत्येपि नासंभवः। नचैवं वृक्षः संयोगी एतत्त्वादित्याद्यव्याप्यवृत्तिसाध्यके
संयोगाभाववद्वृक्षादावतिव्याप्तिः। अव्याप्यवृत्तित्वज्ञानानास्कंदितावगतेनाप्रामाण्यकनिश्च
यानेष्टत्वाद्वह्निविशिष्टविषयत्वस्यानुमितिप्रतिबंधकतानतिरेकत्वात्तत्वादिति वाच्यं। तस्य बाध
रूपत्वेन लक्ष्यत्वात्। बाधेऽपक्षधर्मो हेतुरनैकांतिको वा इति प्रवादस्याव्याप्यवृत्तिसाध्यकबाध
परत्वात्। न च तस्य बाधत्वे सध्येनावपितस्य बाधितत्वापत्तिपरत्वादिति वाच्यं। हेत्वाभासविभा
जकस्य बाधितत्वस्य तत्रेष्टत्वात्। बाधितव्यवहारनियामकेऽवच्छिन्नाधिकरणतासंबंधेन
साध्याभाववत्त्वस्य घटकत्वात्। नचैवं वृक्षः संयोगी एतत्त्वादित्यादेर्बाधस्य स्वरूपासिद्धिव्यभि
चारासंकीर्णोदाहरणतया किं तस्योदाहरणांतरगवेषणेनेति वाच्यं। अत एव कृतानेकान्यायात्
।तेस्फुटतयाग्रंथकृतानुरूपेक्षणाद्वा। अथैनमपि प्रमेयत्वादिविशिष्टवह्न्यभाववद्धृदाद्यात्मक

विशिष्टस्यापि दोषत्वापत्तिः। तद्विषयत्वस्यापि प्रतिबंधकतानतिरिक्तवृत्तित्वात्। न च तादृशविशिष्टां
तराघटितत्वेन यादृशविशिष्टं विशेषणीयं। उक्तविशिष्टं तु न तथा। तस्य तादृशविशिष्टांतरेण वह्न्यभाव
वद्ध्रदादिनाघटितत्वादिति वाच्यं। प्रमेयत्वमवृत्ति प्रमेयत्वादिसाध्यावृत्तित्वाभाववदिति प्रमेयत्वादि
रूपे व्यभिचारे ऽव्याप्तेः। तस्य वृत्ति प्रमेयत्वरूप बाधरूप विशिष्टांतरघटितत्वात् इति चेन्न। स्वनिरूपि
तविशिष्टविशेष्यकत्वानवच्छेद्यत्वेन प्रतिबंधकताविशेषणात्। स्वपदं लक्ष्यताभिमतविशिष्टपरं।
प्रमेयत्वादिविशिष्टवह्न्यभाववद्ध्रदाद्यात्मकं विशिष्टं तु न तथा। यद्विषयकत्वावच्छिन्नप्रतिबंधक
तायाः स्वानिरूपितत्वेन केवलवह्न्यभाववद्ध्रदविशेष्यकत्वेनाप्यवच्छिन्नत्वात्। स्वानिरूपितविशिष्ट
विशेष्यकत्वानवच्छेद्यत्वं च तादृशविशिष्टविशेष्यकत्वानतिरिक्तवृत्तिकप्रतिबंधकताभिन्नत्वं। न चैवं
प्रतियोगिव्यधिकरणत्वविशिष्टसाध्याभाववत्सत्त्वरूपबाधे ऽव्याप्तिस्तद्विषयत्वावच्छिन्नप्रतिबं

परतायाः स्वानिरूपितेन केवलसाध्याभाववत्सद्विशेष्यकत्वेनाप्यवच्छिन्नत्वादिति वाच्यं। केवल
साध्याभाववत्सद्वस्यैव बाधतया तस्य बाधत्वात्। अयं वृक्षः कपिसंयोगी एतत्त्वादित्यादावपि बाधस्य
सत्वात्। न च तथाप्यनुमितिपदस्य यथोक्तसमूहालंबनानुमितिपरतया निर्वह्निः पर्वतो वह्निमानु
वह्निव्यभिचारिधूमादित्यादौ नकोप्याभासः स्यात्। तत्र यथोक्तसमूहालंबनानुमितेरप्रसिद्धेरिति
वाच्यं। निर्वह्निर्वह्निमानित्यादिवत् निर्वह्निः पर्वतो वह्निमान् वह्निव्यभिचारिधूमादित्यादेरप्य
पार्थकतया तत्र हेत्वाभासनिरुक्तिपक्षातिविरहात्। यद्वा प्रकृतपक्षतावच्छेदकरूपेण प्रकृतपक्षे प्रकृ
तसाध्यतावच्छेदकरूपेण प्रकृतसाध्यवैशिष्ट्यावगाहिनी सती प्रकृतसाध्यतावच्छेदकरूपेण प्रकृतसाध्य
निरूपितव्याप्तिप्रकारकप्रकृतहेतुतावच्छेदकरूपेण प्रकृतहेतुवैशिष्ट्यावगाहिनी या बुद्धिः सा यत्र यद
वगाहते तत्तत्तद्वैशिष्ट्यावगाहियद्ज्ञानं तत्प्रतिबंधकतानतिरिक्तवृत्तियादृशविशिष्टनिरूपितवि
षयतासामान्यं तादृशविशिष्टं हेतुदोषत्वमिति विवक्षणीयं। इत्थं च वह्न्यभाववत्पर्वतादेरेव तत्रदो

६

पर्वं। तद्विषयकनिश्चयमात्रस्यैव निर्वह्निः पर्वतो वह्निमानित्यादिज्ञाने यत्र यदवगाहित्वे तत्र तदव
गाहिनः केवलपर्वतो वह्निमान् साध्यतोऽयं ज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वात्। न च तादृशबुद्धिरेवोत्
स्तु न च अप्रसिद्धेति वाच्यं। आहार्यरूपस्य तस्य संभवात्। न चैवं पर्वतो वह्निमानित्यादौ कांचन
मयत्वाभाववत्पर्वतादेरपि दोषत्वं स्यात्। तद्विषयकनिश्चयस्य पर्वतो वह्निमानित्यादिज्ञाने यत्र यद
वगाहित्वे तत्र तदवगाहिनः कांचनमयः पर्वतो वह्निमानित्यादिज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वादिति वाच्यं।
तत्र तदवगाहित्वांशे प्रतिबंधकतायाः विवक्षितत्वादिति संक्षेपः॥ इदं तु चिंत्यते। यत्र क्षेत्रवि
शेषादौ यदंकुरविशेषस्य ज्ञानं तस्यापि न जातं तत्र क्षेत्रविशेषादौ प्रमेयत्वादिना तदंकुरविशेषा
दौ साध्ये न कोप्याभासः स्यात्। तत्र तादृशबुद्धेरप्रसिद्धेः। न च तत्राभासो नेष्ट एव। स्वेतरादे
रविशेषेणा[illegible]यायाः एवं तत्र माच त्वात्। [illegible] निश्चयपदं कुरविशेषस्य वन्ह्यभाववत्प
र्वतादिविषयक एव निश्चयो जातः। न तु कदाचिदपि तद्विषयकत्वनिश्चयः तदंकुरविशेषस्य

पर्वतो वह्निमानित्यादौ दोषतापत्तिरिति दिक्॥ इदमत्रावधेयं। बाधादिविषयताऽनियतविषयता
कतदंकुरादिव्यक्तिविशेषे यथा विवक्षितलक्षणस्य नातिप्रसंगः शंकापि तादृशबाधादिज्ञाननि
ष्ठतथाविधानुमितिप्रतिबंधकतायाः बाधादिविषयकत्वरूपेण विशिष्टविषयकत्वांतरेणावच्छि
न्नत्वात्। मेयत्वविशिष्टबाधादावतिप्रसंगवारणाय पर्वं विशिष्टविषयकत्वांतरानवच्छि
न्नेन प्रतिबंधकतायाः विशेषितत्वात्। न च तादृशज्ञाने बाधादिविषयता तदंकुरादिविषयता चैके
वेति न तद्युक्तं। निरूपकभेदेन विषयताभेदस्य सिद्धांतसिद्धत्वात्। न च पर्वतो वह्निमान् धूमादित्या
दिसद्धेताववबाधादिभ्रममात्रविषयीभूततदंकुरविशेषे विवक्षितलक्षणस्याव्याप्तिरित्यपि शंकनी
यं तदंकुरादिविशेषस्यानंततो भगवज्ज्ञानविषयतया तथाविधभ्रममात्रविषयत्वासंभवात्।
न चेत्तथापि बाधादिभ्रमनियतज्ञानोभयमात्रविषयव्यक्तिविशेषेऽतिव्याप्तिरिति वाच्यं तादृश
व्यक्तिविषयितायाः नियतज्ञानेपि सत्वेन तत्र तदनुमितिप्रतिबंधकताविरहात्॥

नत्वसिधिविषयात्वमपि तदनुमितिप्रतिबंधकत्वं। निसज्ञाने सिषाधयिषाविरहवैशिष्ट्यविरहेण
सिधिविषयाप्रतिबंधकत्वस्यापि तत्रासंभवात्। नच यत्र यदंकुरो वह्न्यभाववानित्येव बाधज्ञानं
तत्र तादृशबाधज्ञानमात्रविषये तदंकुरत्वविशिष्टे अतिव्याप्तिरिति वाच्यं। तत्र प्रकृतपक्षे साध्य
वैशिष्ट्य। वगाहिज्ञानाप्रसिध्या अतिव्याप्त्यनवकाशात्। नच यत्र तदंकुरो वह्निमानित्यनुमितिर
 पि प्रसिध्या तत्रैवातिव्याप्तिरिति वाच्यं। तत्र तद्विषयकत्वस्य तादृशानुमितावपि सत्त्वेन तत्र तादृ
शानुमितिप्रतिबंधकत्वविरहात्। सिधिविषया प्रतिबंधकत्वस्यापि प्रागुक्तरीत्या सिषाध
यिषाविरहज्ञाने अभावात्। यदि च नैतादृशं सिषाधयिषासमवहितं तद्ध्यानं कदापि जातमित्युच्य
ते तदा तत्र सिधिविशेषविषये अतिप्रसंगवारणाय सिधिविषयाप्रतिबंधकत्वातिरिक्तप्रति
बंधकतैवत्वलक्षणे विशेषणीया। तथाच कुतोयमतिप्रसंगइति दिक्। यत्तु यत्र बाधादिविषयज्ञा

नियतविषयताकोऽंकुरादिव्यक्तिविशेषस्तत्र बाधादावव्याप्तिस्तत्र   तदनुमितिप्रतिबंधक
तायाःअंकुरादिव्यक्तिविशेषविषयतारूपेण निविशिष्टविषयकत्वांतरेणावच्छेद्यत्वादिति। तत्रा विशिष्टविषय
कत्वांतरानवच्छेद्यत्वे सत्यस्वरूपसंबंधरूपावच्छेद्यत्वस्यैव निवेशणीयत्वात्। वस्तुतो वह्न्याभाववद्ध्रदत्वा [illegible] मेयत
विषयतानवच्छेद्यतयाऽसंभवनिवारणाय स्वघटितानिरूपितविशिष्टविषयतानवच्छेद्यत्वं विवक्षणीयं। स्वघ
टितत्वं च स्वाविषयकप्रतीत्यविषयत्वं। तथा च तदंकुरादेर्बाधादिघटिततया बाधादेस्वघटितानिरूपितवि
शिष्टविशेष्यकत्वानवच्छेद्यप्रतिबंधकत्वानतिरिक्तवृत्तित्वादन्यूनवृत्तित्वावच्छेद्यत्व   निवेशेऽपि न क्षतिरि
ति मंतव्यं। यन्मते ज्ञायमानलिंगस्य करणत्वं तन्मते ज्ञायमानव्यभिचारादेरपि प्रतिबंधकत्वं तन्मते लक्षण
माऽज्ञायमानुमिति। अनुमितिपदं प्रकृतपक्षतावच्छेदकरूपेण प्रकृतपक्षे प्रकृतसाध्यतावच्छेदकरूपेण
प्रकृतसाध्यवैशिष्ट्यावगाहिनी सती प्रकृतसाध्यतावच्छेदकरूपेण प्रकृतसाध्यनिरूपितव्याप्तिप्रकारे
ण प्रकृतहेतुतावच्छेदकरूपेण प्रकृतहेतुवैशिष्ट्यावगाहिनी या बुद्धिस्तत्परं तेन व्यभिचारादेरनुमितिप्रति
बंधकत्वेऽपि नाव्याप्तिः। प्रतिबंधकत्वं तु तादृशी बुद्धिर्यत्र यदवगाहते तत्र तदवगाहिज्ञानप्रतिबंधकत्वं। वा

अनु

८

१ २ ष्य पौ

च्यंकृत्वेन निर्वह्निः पर्वतो वह्निमानित्यादौ नोक्तरीत्याभासासंभवः। एवमन्यदप्युक्तदिशा बोध्यं। अथैतेषु
लक्षणेषु [illegible] न पक्षताभावरूपासिद्ध्यादावव्याप्तिः। तत्र तत्प्रतिबंधकत्वेन ज्ञानानुपयोगात्। न च तै
र्दूषणस्यमेव। एकविंशतिनिग्रहस्थानबहिर्भूतस्य हेत्वाभासमध्येप्यंतर्भावे निग्रहस्थानत्वानुपपत्तेः। न
चानुक्तसमुच्चयपरेण सूत्रस्थचकारेण तस्यापि समुच्चयान्निग्रहस्थानत्वव्यवस्थितिरिति वाच्यं। तथा
सति निग्रहस्थानस्य द्वाविंशतिप्रभेदा[illegible]पत्तेः इति चेन्न। निग्रहस्थानत्वोपरक्तस्य हेत्वाभासत्वस्य पृथ
गेन निर्व[illegible]मा[illegible]त्वादिति॥ हेतुदोषान्निरूप्य तदिति पक्षे प्यनुपपत्तिः। येन केनचित्संबंधेन तद्वत्त्वच्छेद
कत्वां न चैवं सद्धेतावतिव्याप्तिर्वह्न्यभाववद्वृत्तित्व[illegible]लत्वादेर्येन केनचित्संबंधेन धूमादिनिष्ठत्वादिति वाच्यं।
तत्पक्षकतत्साध्यकतद्धेतुका यो दोषः येन केनापि संबंधेन तद्वान्सद्धेतुः तस्मिन्पक्षे तस्मिन्साध्ये दुष्ट इ
ति विवक्षितत्वादित्यास्तां विस्तरः। ननु साध्याव्यापिकीभूताभावप्रतियोगिहेतुमत्पक्षत्वस्यासा
धारणत्वस्य साध्याभावव्याप्यवत्पक्षरूपस्य सत्प्रतिपक्षत्वस्य चापि योरनुमितिप्रतिबंध

कत्वेमानाभावः। ग्राह्याभावानवगाहित्वादित्यत आह। दृश्याविशेषेहेत्वोरेकेति
एवंकारोऽत्र तेन क्रमेणासाधारणसत्प्रतिपक्षयोर्हेत्वोर्दृश्याविशेषणेन सत्प्र
तिपक्षत्वासाधारणत्वज्ञानदशायामेवाभासत्वात्। अनुमितिजनकत्वादिरर्थः।
एवकारेण तद्ज्ञानदशायां तु जननादिति सूचितं। तथा चान्वयव्यतिरेकात्तद्ध्या
नस्य प्रतिबंधकत्वमिति भावः। नन्वेतानि लक्षणानि बाधसत्प्रतिपक्षयोरतिव्या
प्तानि। अनुमित्यसाधारणदोषस्येतरत्वस्य तत्तयोश्च प्रत्यक्षशाब्दज्ञानयोरपि
प्रतिबंधकतया साधारण्यादिति। केषांचिद्दूषणमपाकरोति। यद्यपीत्यादिना
न लिंगाभासत्वं। न लिंगासाधारणदोषत्वं। नानुमित्यसाधारणदोषत्वमिति या
वत्। ज्ञानमात्रस्याभासत्वात्। विशिष्टबुद्धिसामान्य~~[illegible]~~ प्रतिबंधकज्ञानवि
षयस्य दोषमात्रस्यार्थः। तथा चैतयोरपि लक्ष्यत्वान्नातिव्याप्तिरिति भावः। अत्र के

चित्वादेर्बाधज्ञानमात्रेण प्रतिबंधकत्वं। नरशिरःकपालं शुचि प्राण्यंगत्वात् शंखवदि
त्यनुमानेन मृत्कमूत्रपुरीषास्थिनिर्गतं त्वशुचि स्मृतं॥ नारंस्पृष्टास्थिसस्नेहं सचेलोज
लमाविशेदिति वेदबाधापत्तेः॥ किंत्वनुमित्यन्यबाधत्वेन। न चैवं परमाणुरनित्य
वृत्तिविशे...स्यापि ज्ञानजनकत्वापत्तिः परमाणुर्नित्यः जन्यमहत्त्वानधिकरणत्वे सति
द्रव्यत्वादित्यनुमितेरप्रतिबंधकत्वाद्बाधज्ञानांतरस्य चाभावादिति वाच्यं। अगृहीतवि
शेष्येनानुमितिविशेषणात्। तत्र प्रामाण्यग्रहे चानुमितौ विशेषदृष्ट्यादुः। तन्न।
शाब्दबुद्धित्वावच्छिन्नं प्रति तेन रूपेण पृथक् प्रतिबंधकत्वांतरकल्पने गौरवात् ज्ञानाभा
वाच्च। न चैवं यथोक्तानुमानादशौचे बोधकवेदबाधापत्तिरेव मानं। तत्रानुकूलतर्काभा
वेनागमविरोधेन चत्वापि निश्चयस्यानुमितेश्चानुपपत्तेः। अनुमि   पत्तौ च प्रति

बंधकत्वस्य सत्त्वादिति। नन्वनुमाननिरूपणप्रस्तावे प्रमाणसामान्यदोषाभिधान
मनुचितमित्यनुपपन्नमाह। यद्वेति। बाधेनेति। परोक्षबाधनिश्चयेनेत्यर्थः। परोक्षसम
तिपक्षेपान्येपि बोध्यौ। आनुमानिकादिबाधत्वव्याप्यवत्त्वादिज्ञानत्वेपि लौकि
कविशिष्टसाक्षात्कारोदयात्॥ न च तथापि शाब्दबोधे तत्प्रतिबंधकत्वमस्त्येवेति वा
च्यं। योग्यताज्ञानेनान्यथासिद्धत्वात् शाब्दबोधं प्रतिबाधत्वव्याप्यवत्त्वादिज्ञानमात्र
स्यैवाप्रतिबंधकत्वादिति भावः। अनुमिताविति। तथा च बाधनिश्चयत्वादिसामान्य
रूपेण प्रतिबंधकत्वस्यानुमितिं प्रत्येव सत्त्वात्तेन रूपेणासाधारणदोषत्वमस्त्येवेति
भावः। इदं चापाततः। लौकिकप्रत्यक्षनिश्चये आनुमानिकादिबाधादिनिश्चयसा
मान्यस्याप्रतिबंधकत्वेपि संशयोपनीतभानं प्रतित्वस्य प्रतिबंधकतया बाधनिश्चय

त्वादिरूपेणाप्यसाधारण्यविरहात्। नचोपनीतभानं प्रत्यपि बाधनिश्चयत्वादिना न प्र
तिबंधकत्वमपि तु इच्छाविरहविशिष्टबाधनिश्चयत्वादिनेव। बाधनिश्चयसत्वेप्याहार्योप
नीतभानोदयादिति वाच्यं। तथापि नुपमितौ प्रतिबाधनिश्चयसामान्यस्यैव प्रतिबंध
१० कतया ऽसाधारण्यविरहादिति ध्येयं॥ असिद्धनिरूपणस्य व्यभिचारानन्तरप्रसक्तिरसिता ऽस्त्रा
रोहेत्वाभासाः। अनध्यवसितो ऽसाधारणः। ननु बाधप्रतिबोधयोर्हेत्वाभासानिति नैत्रा
षिकसिद्धांतः। तन्मतनिराकरणाय स्वमतसिद्धान् हेत्वाभासान् विभजते। तच्चेति॥ आ
भासीभूताः हेतवः इति शेषः। सव्यभिचारेति। व्यभिचारात्मकेन दोषेण सह वर्तत इति व्यु
त्पत्त्या व्यभिचारी इत्यर्थः। व्यभिचारित्वरूपं चानुपदमेव विवेचयिष्यते। विरुद्धेति साध्या
समानाधिकरणो हेतुर्विरोधः। तादात्म्येन तद्वान्हेतुर्विरुद्धः। एतज्ज्ञानं च साध्य
सामानाधिकरण्यघटितव्याप्तिप्रकारकज्ञाने सामानाधिकरण्यांशे प्रतिबंधकमुदा

हरणं तु समवायेन हेतुः सो ध्येयको गोत्वे … वादिसादिरिति … कृतः। प्रांचस्तु साध्यासामाना-
धिकरण्यं विरोधः। तद्वान हेतुर्विरुद्ध इत्याहुस्तदसत्। केवलसाध्यासामानाधिकरण्यरूपविशिष्ट
निरूपितविषयत्वस्य केवलसाध्यासामानाधिकरण्यविषयकज्ञाने हेतुं तत्र विशेष्यकत्वप्रकारक
ज्ञाने च सत्तेन प्रकृतहेतुकानुमितित्वप्रकारकज्ञानप्रतिबंधकत्वातिरिक्तवृत्तितया केवलस्य तस्य
हेतुदोषत्वासंभवात्। अत एवाग्रेपि सर्वत्र विशेष्यांतर्भाव इति मंतव्यं। सत्प्रतिपक्षेति। सत्प्रतिपक्ष
शब्दस्य नीलादिपदवद्धर्माधर्म्युभयवाचकत्वात्सत्प्रतिपक्षित इत्यार्थः। साध्याभावव्याप्यवत्पक्षः
सत्प्रतिपक्षः। वृत्तिमत्त्वादिपरस्परकथंचित्संबंधेन तद्वान हेतुः सत्प्रतिपक्षितः। एतज्ज्ञानं च साक्षाद
नानुमितिविरोधि। तदभावनिश्चयवत्तदभावव्याप्यनिश्चयस्यापि तद्विशिष्टबुद्धिप्रतिबंधकत्वात्।
उदाहरणं तु ह्रदो वह्निमान् धूमादित्यादि बाधितमात्रमेव। सद्धेतुस्तु कदापि न सत्प्रतिपक्षितः।

बाधितस्तु कदापि नास्तप्रतिपक्षितइति नव्याः प्रांचस्तु समानबलप्रकृतपक्षविशेष्यकसाध्या
भावव्याप्यवत्वपरामर्शकालीनप्रकृतपक्षविशेष्यकसाध्यव्याप्यवत्वपरामर्शः सत्प्रतिपक्षः। वि
षयतासंबंधेन तद्वान्हेतुः सत्प्रतिपक्षितः। अयंच स्वरूपसन्नेव साक्षादनुमितिविरोधी। अतए
११ व सद्धेतुरपि साध्याभावव्याप्यवत्तापरामर्शकाले सत्प्रतिपक्षितो बाधितोपि तदशावदशायां कदा
चिदसत्प्रतिपक्षितइत्याहुः। एतन्मते यथोक्तं न दोषलक्षणं॥ किंतु दुष्टलक्षणमेवइति न तत्राव्या
प्तिः। असिद्धेति। असिद्धिस्त्रिविधः। स्वरूपासिद्धिराश्रयासिद्धिर्व्याप्यत्वासिद्धश्च। तत्र हेत्वभाववा
न्पक्षः। स्वरूपासिद्धिः। कालिकादियत्किंचित्संबंधेन हेतुः स्वरूपासिद्धः एतज्ज्ञानंच पक्षधर्मतां
शपरामर्शविरोधि। उदाहरणं तु ह्रदो वह्निमान् धूमादित्यादि। पक्षविशेषणासिद्धिराश्रयासिद्धिः
सा च पक्षतावच्छेदकाभाववान्पक्षः। वृत्तितादियत्किंचित्संबंधेन हेतोरसत्वं। एतज्ज्ञानंच पक्ष
तावच्छेदकवैशिष्ट्यांशे अनुमितिपरामर्शयोरुभयोरेव विरोधी तत्कारणं तु कांचनमयः पर्वतो

वन्हिमानित्यादि। व्याप्यत्वासिधिस्त्रिविधा। साध्यविशेषणासिधिः। हेतुविशेषणासि
धिः। व्याप्यत्वाभावासिधिश्च। तत्र साध्य[illegible] तावच्छेदकाभाववत्साध्यं। साध्यविशेषणासि
धिः। सामानाधिकरण्यादियत्किंचित्संबंधेन हेतोस्तद्वत्तं। एतज्ज्ञानंच साध्यतावच्छेदकवैशि
ष्ट्यांशे अनुमितिपरामर्शयोर्विरोधि। उदाहरणं तु पर्वतः कांचनमयवन्हिमानित्यादि। हेतुताव
च्छेदकाभाववत्त्वान हेतुः हेतुविशेषणासिधिः। तादात्म्यसंबंधेन हेतोस्तद्वत्वं। एतज्ज्ञानंच हेतौ हेतु
तावच्छेदकवैशिष्ट्यांशे परामर्शविरोधि। उदाहरणं तु पर्वतो वन्हिमान् कांचनमयधूमादित्यादि।
व्याप्यत्वाभाववत्त्वान हेतुर्व्याप्यत्वाभावासिधिस्तादात्म्येन तद्वान् हेतुर्व्याप्यत्वाभावासिधिः। एतज्ज्ञानंच
हेतौ व्याप्तिज्ञानविरोधि। उदाहरणंतु व्यभिचारिमात्रमेव। बाधितेति। साध्याभाववत्वान पक्षः बा
धः। वृत्तितादियत्किंचित्संबंधेन तद्वान् हेतुर्बाधितः। एतज्ज्ञानंच साक्षादेवानुमितिविरोधि। उदाहर
णं तु ह्रदो वन्हिमान् धूमादित्यादिरिति संक्षेपतः सामान्यतो दूषकताबीजानिर्णयः। विशेषतस्तु तद्व